

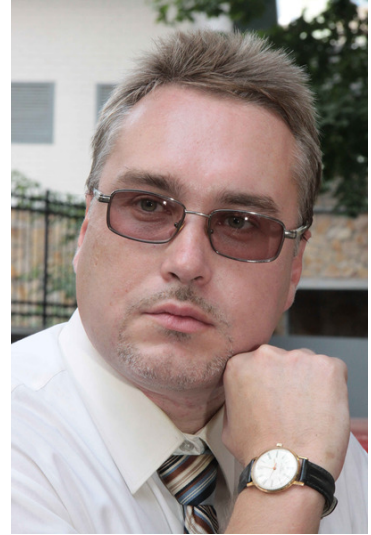
УДК 37.013:116+37.014

Віктор ЗІНЧЕНКО

**НЕОЛІБЕРАЛЬНА МОДЕЛЬ
ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ, КРИТИЧНА
СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ І
СВІТОВІ СИСТЕМНІ ПЕРСПЕКТИВИ
ДЕМОКРАТИЧНОЇ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ**

Частина перша.

**Неоліберальна модель глобального
розвитку і її наслідки як світові
проблеми системи освіти та соціуму**

Стаття присвячена дослідженню процесів сучасної світової системи освіти в умовах глобалізації. Розглядаються тенденції освіти та моделі інститутів глобалізованого суспільства сучасності в контексті особливості взаємовідношення освіти і соціуму, людини і держав. Здійснюється дослідження і системний аналіз неоліберальних реформ на рівні суспільства загалом і освіти зокрема. Досліджуються змістовні, структурні і функціональні характеристики концепції «критичної соціальної філософії освіти» в контексті інституційних тенденцій суспільної практики, а також форми і можливості її методологічного застосування. Стверджується, що глобалізація і технологічна революція повинні бути використані для радикальної перебудови та реконструкції освіти для її служіння демократії та прогресивних соціальних змін. Усвідомлення уроків глобального розвитку є необхідним як для теоретичного осмислення сьогоденних перспектив світової прогресивної політики загалом та у сфері освіти зокрема, так і для практичних спроб змінити наш світ в інтересах суспільної більшості.

Ключові слова: глобальний конституціоналізм, неолібералізм, демократична освіта, інтернет-університет, мережевий інститут, комерціалізація освіти, наукова діяльність, суспільний сектор, вища школа, ринковий підхід, критична соціальна філософія освіти, педагогіка пригноблених, критична свідомість, громадянське суспільство.

В сучасних тенденціях суспільного розвитку з усе загальнішою необхідністю постає потреба вирішення в теоретичному і практичному плані

проблеми громадянської інституційної демократизації, зокрема систем управління та освіти і реалізації ідеї демократичного суспільного виховання і освіти.

Необхідність обговорення вказаної проблеми пов'язана з комплексом причин. Найважливіша з них полягає в спрямованості сучасних змін в соціумі і освіті. Демократизація системи інститутів суспільства і систем виховання/освіти є ключовим завданням в багатьох країнах і припускає не тільки децентралізацію освіти на державному рівні, але і гуманізацію відносин, демократизацію управління на всіх рівнях системи. Гасла демократизації були проголошені і в Україні на першому етапі освітньої реформи, але до цих пір повноцінно не трансформувалися в освітню практику. Більш того, труднощі в реалізації демократичних гасел призвели до гальмування демократизації і розчарування в ній, а іноді і до консервативної реакції. Особливо утрудненою демократизація опинилася на рівні освітніх закладів.

Іншою обставиною, підтверджуючою актуальність даної теми є недостатня розробка проблеми демократичної освіти в філософській, педагогічній та управлінській науці. Неявно багато питань, що традиційно відносяться до цієї області: проблема виховання колективістських цінностей, проблема правової освіти, проблема загальної доступності освіти – розглядалися в радянській, українській і в зарубіжній педагогіці, філософії і менеджменті освіти як самостійні предмети досліджень. Проте цілісного розгляду проблем зв'язку інтеграції демократичного устрою суспільства і освіти у вітчизняній науці ґрунтовно не було проведено. Ізольованість, фрагментарність досліджень і розробок в цій комплексній області є однією з основних причин неефективності спроб реалізації ідеалу демократичної освіти.

Дійсно, аналіз практичних і теоретичних підходів дозволяє стверджувати, що в реалізації ідеї демократичної освіти існують дві області:

- демократизація умов освіти (системи освіти);
- політико-моральна (громадянська) освіта (навчання для демократії).

У свою чергу всередині цих областей знання існують різні напрями, що розвиваються ізольовано. В результаті більшість досліджень присвячена лише окремим аспектам демократичної освіти, найчастіше – демократизації управління. Дійсно, процеси регіоналізації і децентралізації, посилення місця вибору в освітньому процесі, становлення суспільно-державного характеру освіти вимагають нових управлінських рішень і їх наукового обґрунтування. Проте, розгляд процесів управління неможливий без розуміння сутнісних змін в об'єктах управління – в устрої навчального життя, у змісті освіти, в інституційних характеристиках школи. Саме непроясненістю того факту, що школа як соціально-культурний інститут і сам

освітній процес в демократичному суспільстві кінця початку XXI століття набувають абсолютно нових характеристик, можна пояснити педагогічну неефективність багатьох зовні ефективно демократичних управлінських рішень. Так, наприклад, створення шкільних (студентських) рад, парламентів і інших демократичних органів і в Україні, і в багатьох інших країнах зажадало великих зусиль, але, як правило, не дозволило добитися реальної участі учнів в управлінні освітніми закладами. Демократизація управління, з одного боку, виявилася неузгодженою з освітніми завданнями, а, з іншого боку, спроби гуманізації освітнього процесу, як правило, не підтримувалися відповідними управлінсько-організаційними змінами. У цьому сенсі непроясненими також залишилися умови дієвості різних підходів до демократизації.

Виявилось не цілком ефективним і демократичне (або громадянське) навчання, яке в значній мірі звелось до «перелицьовування» навчальних посібників поза контекстом трансформації освітньої організації і познавчальної діяльності. На нашу думку, це пов'язано з тематичною і методологічною неповнотою відповідних розробок, з недостатньою увагою до організаційних умов ефективності власне педагогічного процесу, що підтверджує актуальність обраної теми дослідження для цілої галузі досліджень у вітчизняній педагогіці.

Яка роль глобальної системи освіти і критичної теорії у подальшому розвитку та реформуванні інститутів громадянського суспільства та системи виховання і освіти в Україні? Тенденції розвитку сучасної освіти виводять на необхідність пошуку нових підходів до навчання мислити і діяти в нових умовах, тому потрібна нова теорія навчання, яка веде освіту в майбутнє – до нового способу мислення і нового стилю життя майбутніх поколінь. Така теорія є – це **теорія критичного мислення**, висхідна від неї **критична теорія освіти** (*теорія критичної освіти і навчання*) і **критична соціальна філософія освіти** яка розроблена і досить успішно застосовується в США, але ще мало відома і до цих пір не затребувана в системі освіти України. Критичне мислення як освітня модель є винаходом американської когнітивної психології. Саме американські дослідники пізнавальних процесів досягли значних успіхів і мають визнання у світі пріоритет у цій галузі, зокрема, Д.Келлнер, П.Фрейре, Дж.Андерсон, Р.Стернберг, Д.Халперн, Дж.Брунер, С.Міллер, Д.Надлер, Р.Солсо та ін. Однак, на жаль, цей факт не означає, що всі фундаментальні дослідження вчених тілені в освітню систему Америки або інших країн.

Істотною важкістю розвитку теорії і практики демократичної освіти є і те, що в існуючих роботах по демократизації вказані напрями розглядаються на основі уявлення про демократію, розробленого для розвинутих соціальних інститутів на початку століття. Тому реалізація вказаної ідеї

вимагає, по-перше, уточнення уявлення про демократію відповідно до сучасної соціально-культурної ситуації, а, по-друге, розробки напрямів трансформації освіти як специфічного соціального інституту розвитку людини, в якій вказане уявлення про демократію може бути втілене. Вирішення цього завдання обумовлює звернення як до соціальної теорії, що уточнює сучасне уявлення про демократію, так і до теорії освітньої організації. Сучасна соціальна теорія пропонує нове уявлення про демократію (*критична або плюралістична модель*), відмінне від традиційного ліберального або асоціаністського, сутністю якого є подолання відчуження індивіда від суспільства і культури, різноманіття і глобалізація.

Сучасні філософія і соціологія освіти, психологія розвитку, показують, що механізми і умови реалізації педагогічних ідей відбиваються не тільки у формальних організаційних структурах або навчальних програмах. Ключову роль в педагогічно значущому соціальному устрої школи грає комплекс явних і неявних чинників – неформальній організації навчальних закладів, створюючих об'єктивний (інституційний) контекст демократизації освіти. Проте в наявних дослідженнях це завдання вирішене не повною мірою. Тому важливо відповісти на питання про те, який інституційний контекст може бути заданий в школі, щоб він став умовою її перетворення на відкрите демократичне співтовариство?

Суперечки, які розгорілися в останнім часом навколо можливих глобальних наслідків лібералізації економіки і торгівлі, що проходить під егідою Світової організації торгівлі (СОТ), не вщухають. Політики і чиновники усього світу були вражені розмахом акцій протесту. І все-таки більша частина громадськості і працівників ключових галузей залишається у невіданні щодо сутності змін, що відбуваються у світовій економіці і керуючих нею глобальних інститутах. Якщо щось і висвітлюється, то акцент робиться в основному на окремих пунктах юридичної документації, яка розробляється у СОТ, ніби більше в загальній комерціалізації звинувачувати нікого. Складається таке враження, що такі угоди СОТ, як *Генеральна угода про торгівлю послугами (General Agreements on Trade in Services (GATS))*, державам нав'язуються зверху, а вони чинять опір, але безсилі що-небудь зробити. Іноді так воно і є.

Останнім тридцятиріччям ми стали свідками капітальної реорганізації економіко-політичних систем по всьому світу. Прибутки неухильно знижувалися, а зарплати росли, і в умовах жорсткої міжнародної конкуренції це спонукало розвинені країни до того, щоб переорієнтуватися з виробництва масової продукції важкої промисловості і торгівлі нею на більш гнучку, динамічну і технологічну легку промисловість і сферу послуг. Для цього було вироблено два стратегічні напрямки. По-перше, почалося скорочення системи соціального забезпечення і профспілок. По-друге, паралельно з

цим відбувалося впровадження технологій у виробництво і фінансування, застосування інформаційних і комунікаційних технологій (ІТ), з тим щоб скоротити витрати на виробництво шляхом автоматизації і шляхом подальшого глобального поділу праці з метою знизити зарплати та інші виробничі витрати. Головним у цій стратегії було зберегти «наукомісткі» статті підвищення вартості, такі як фінансування, дослідження та дизайн, остаточне складання виробів, маркетинг і роздрібний продаж. Для цього застосовувалися субконтракти, патенти і ліцензії все більш розпливчастих речей, що стосуються дизайну, ідей і навіть іноді якихось параметрів життя людини, наприклад генетичних кодів.

Ці зміни у світовій економіці відбуваються на тлі жорсткої конкуренції між розвиненими країнами і проявляються у боротьбі за мобільний міжнародний фінансовий капітал для інвестицій в нові і вже існуючі галузі економіки, такі як сфера послуг. Це типовий образ «держави-конкурента», для якого *raison d'être* (сенса існування – фр.) полягає в економічному зростанні, вираженому у ВВП, а не в рівні заробітної плати або громадських послуги. Справді, одна з основних характеристик держави-конкурента – відмова від системи соціального забезпечення, зниження зарплати і погіршення умов найму з метою більш успішного накопичення капіталу. Ще одна характерна для держави-конкурента риса – помітний відхід від неоліберальної ідеологічної доктрини, якою вона керується. На противагу класичній неоліберальній доктрині, втручання держави в економіку присутнє. Однак акцент цього втручання тепер зміщений з традиційного кейнсіанського на необхідність зробити капітал як можна більш мобільним.

Логіка стратегії держави-конкурента підкреслюється розвитком новітнього «глобального конституціоналізму», який фіксує ці мотиви в цілому ряді багатосторонніх угод і правових інститутів. Найбільш відома з подібних угод – СОТ, але є й інші, розроблені в регіональних організаціях, таких як Євросоюз, НАФТА та АСЕАН, і особливо умови, передбачені в новій Програмі по боротьбі з бідністю, яка здійснюється в рамках «Ініціативи МВФ і Світового Банку для нужденних країн з великими боргами» (Heavily Indebted Poor Countries initiatives). «Глобальний конституціоналізм» покликаний (у довгостроковій перспективі) закріпити завоювання капіталу і перешкодити протесту – в сьогоденні і майбутньому – держав і підлеглих соціальних класів. Однак така ситуація загрожує політичними проблемами. Вони виникають через соціальне розшарування, коли руйнуються сформовані соціальні структури. Тоді провідні політики та їхні прихильники розробляють витончену політичну ідеологію, щоб виправдати і замаскувати наслідки соціальних змін.

У сфері вищої освіти на глобальному рівні комерціалізація включає 4 аспекти: підкорити суспільні служби механізмам ринку, змусити ринок

праці більш чітко реагувати на зміни в економіці, провести радикальну, «засновану на знанні» реформу і продавати продукт вищої освіти на світовому ринку. Для пояснення підґрунтя суперечок навколо СОТ і аналізу ймовірних наслідків комерціалізації вищої освіти необхідно розглянути напрями розвитку світової економіки в короткостроковій і середньостроковій перспективі. Просте визначення СОТ як «диктатора, який нав'язує свої умови», небезпечно в принципі, так як веде дискусію від процесу вже проведених реформ, і тому можливі кроки протесту відкладаються на невизначений час. А тоді може виявитися вже пізно щось робити.

Попередні періоди радикальних перетворень (так само як і їх відгомін в ідеології *«третього шляху»*, закликає до неоліберальної «модернізації») все сильніше дають про себе знати в сфері освіти та підготовки фахівців. Основний ринок праці гнучкий і нестійкий, що призводить до більшого попиту на по життєвий/неперервний доступ до освіти, так як люди змушені переучуватися і перекваліфіковуватися, щоб знайти роботу або просуватися по кар'єрних щаблях. Тут не тільки бажання людей підвищити свої шанси в конкурентному середовищі, а й «рука» урядів, які прагнуть згладити несприятливі наслідки створення системи *«гнучкої робочої сили»*, щоб забезпечити політичну стабільність і залучити внутрішні інвестиції, компенсуючи витрати приватного сектору на освіту. Попит посилюється з огляду на недовговічність навичок, що видно по всі прискореним темпам розвитку технологій. Нові уміння безсумнівно є дуже цінними і важливими, якщо оцінювати їх в термінах витрат і прибутків для окремого індивіда, враховуючи жорстку конкуренцію на ринку праці. Фірми та суспільство також вважають роль освіти і підготовки фахівців ключовою на тлі швидкого індустріального розвитку, коли потрібно завоювати і утримати перевагу в конкурентній боротьбі.

Зміни в попиті на послуги освіти не тільки стосуються окремих моментів доступу до освіти протягом життя людини (споживача), але і покликані зробити більш гнучкою пропозицію в сфері освіти в кожен з цих моментів. Отже, більш популярною стає модель *«оперативної поставки»*, яка вперше була випробувана в японській автомобільній промисловості. Це означає, що споживач може отримувати освітні програми (часто короткострокові) в тому вигляді і в той час, коли в цьому виникне необхідність. Те, що пропозиція на ринку освіти має відповідати моделі «оперативної поставки», має цілий ряд наслідків. По-перше, освіта скоріше «тягнеться» за ринковим попитом, ніж «проштовхується» самостійно. Це означає, що **зміст освіти неухильно підганяють під комерційні потреби**. Напряму це здійснюється через гранти від компаній і підтримку, що надається окремим курсам, відділам та дослідницьким проектам, через купівлю освітнього продукту для працівників. Побічно система впливає і на індивідуальний

попит, «смикаючи за ниточки» на ринку праці. Таким чином, *попит на прикладні спеціальності витісняє попит на більш традиційну академічну освіту* – звідси зростання популярності курсів менеджменту, медіа, маркетингу та інформаційно-комп'ютерних технологій і, навпаки, падіння популярності і затребуваності гуманітарних предметів. У глобальному світовому масштабі – це тенденція до вивчення англійської мови як іноземної та викладання інших прикладних предметів саме на ній, так як англійська є мовою спілкування для міжнародного бізнесу.

По-друге, збільшення гнучкості пропозиції на ринку освітніх послуг вимагає шукати нові засоби для постачання цих послуг. Це призводить до більш частого використання і застосування високотехнологічних засобів, таких як інтернет та супутникове телебачення, тому що користувачі сподіваються, що з їхньою допомогою вони зможуть впоратися з гнучкістю пропозиції і попиту, не пускаючись в зайві витрати. Що саме по собі породжує ще більший попит на освіту, яка розповсюджується за допомогою високих технологій.

Уми всіх урядів, регіональних організацій та світових інститутів зараз зайняті проблемою *«економіки, заснованої на знаннях»*. Особливо добре це видно з *«Лісабонської стратегії»*, мета якої – зробити з Євросоюзу «співтовариство з найбільш конкурентоспроможною та найдинамічнішою в світі, заснованою на знаннях економікою», у зв'язку з чим було запропоновано понад 40 законопроектів [13].

Проект з заснованого на знаннях реструктурування можна вважати останньою тенденцією в глобальній суспільній та економічній перебудові. Її провокує нескінченна боротьба за конкурентоспроможність, засоби якої – експлуатація новітніх технологій виробництва, розширення виробництва або спроба зайняти певну нішу на ринку. У освіти в цьому реструктурування два основних аспекти. Перший з них пов'язаний з вирішенням проблем гнучкості ринку праці. В основному, освіта повинна підвищити продуктивність праці в конкретній державі або регіональному блоці [41]. При гнучкій та динамічній економіці це завдання ускладнюється подвійно, тому що механізми, покликані підвищити продуктивність, можуть постійно переміщуватися і змінюватися. По-друге, освіта при такому реструктуруванні є, в принципі, одним із секторів промисловості, які підлягають комерціалізації, тобто теж має націлюватися на отримання прибутку. Основний засіб зробити роль освіти головною в підвищенні продуктивності праці на нинішній стадії заснованого на знаннях глобального реструктурування світової системи – це партнерство з комерційними структурами. Необхідність чітко реагувати на вимоги ринку праці і засноване на знаннях реструктурування – дві проблеми, актуальні для багатьох країн світу. Більшість розвинених країн і навіть

деякі з тих, де тільки розвивається ринкова економіка, у вирішенні обох завдань бачать можливість досягти максимальної конкурентоспроможності на міжнародному ринку. У результаті багато хто сприймає **освіту як комерційно вигідний сектор економіки**, здатний приносити 2 трильйони доларів на рік [45]. Розміри цього ринку означають, що приватний сектор кровно зацікавлений в експлуатації освіти [Див.напр.:12]. Для цих цілей у Канаді був організований щорічний міжнародний форум фірм та інвесторів, які бажають розробляти цей ринок. У центрі уваги світового ринку освіти знаходяться «комерційні угоди – купівля і продаж продукції, прав, послуг та систем, а також пошук партнерів, інституційних моделей та експертиз, які найкращим чином відповідали б конкретним потребам» [50].

Необхідність надати пропозиції велику гнучкість призвела до пошуку нових технологій для поширення освіти. В останні роки можна було спостерігати зростання популярності **інтернет-університетів**. Це – розповсюдження продукції освіти за допомогою електронних засобів, таких як Інтернет і супутникове телебачення. Ці засоби вписуються в концепцію «*оперативності*», дозволяючи забезпечити «оперативну поставку» продукту, і в даний момент становлять великий інтерес для урядів, університетів та ділових структур. Рівень складності таких засобів широко варіюється. Спрощені варіанти, на зразок тих, які вже використовуються університетом Фенікса, штат Арізона, вдаються до електронної пошти для розсилки лекцій та конспектів і застосовують інтернет-технологію чатів для організації онлайн-семінарів. Більш складні моделі використовують інтерактивні інтерфейси в мережі, і можна припустити, що наступна хвиля цифрового телебачення теж буде інтерактивною [7]. В якості одного з прикладів такого ускладненого виду комунікації можна назвати провайдер, створений двома випускниками Кембриджа з метою навчання за допомогою електронних засобів. «*Боксмайнд*» (Voxmind) надає доступ до онлайн-лекцій, які читають всесвітньо визнані вчені, до наукових джерел, діючи при цьому в режимі «оперативної поставки». Інтерфейс Боксмайнда ділить екран на чотири різні вікна. В одному йде відеоролик з лекцією. В іншому змінюються зображення, які її ілюструють. Двоє інших вікон подають текст і посилання на закладки в лекції. Є ще список гіперпосилань на процитовані в лекції документи і багато пов'язаних з ними джерел, які можна знайти в мережі. До них можна перейти відразу, зупинивши лекцію. Боксмайнд – це не інтернет-університет як такий, але все ж він створений для того, щоб допомагати освітнім установам і корпораціям використовувати на повну силу електронні засоби поширення навчального матеріалу. І звичайно, формат Боксмайнд дає уявлення про те, як може працювати складна платформа інтернет-університету [4;5].

Зацікавленість ринків дистанційної освіти, що розвиваються у в подібних проектах, підтверджується створеними програмами на китайському – у 2003 р. і на іспанському (для Латинської Америки) – з 2006 р. [6]. Компанія Томсонс – *парасолькова корпорація* для безлічі відгалужень організації в різних регіонах світу, що дозволяє їм під приводом внутрішньоорганізаційної торгівлі концентрувати прибуток у регіонах з низьким оподаткуванням і обходити регламентацію з торгівлі і якості. У компанії є підприємства, які займаються супутниковим телебаченням, і їх основною освітній філія, *Thomson Learning*, в даний час поставляє освітні програми корпоративним клієнтам [46]. У глобальному відношенні існують різні підходи до того, щоб налагодити гнучку систему дистанційного навчання через Інтернет, особливо в Англії [50]. У Сполучених Штатах досяг значного успіху у цьому починанні університет Фенікса, який пропонує отримання дипломів онлайн. У даний момент в цьому університеті навчається 15000 студентів і всі лекції та семінари проходять у мережі, по електронній пошті і в чатовому режимі [49].

Основні дослідницькі інституції Америки, такі як університети Берклі, Мічиганський, Колумбійський тощо, пов'язані з провідними постачальниками знань у приватному секторі, наприклад Time Warner, Disney Corporation, Microsoft, Cisco і т.д. Вони вступають в партнерські відносини, метою яких є розвиток стратегій та підтримки, необхідних для наступу на світовий ринок вищої освіти у XXI ст. Інші спільні підприємства – це Пірсонс, що володіє Financial Times Group і пропонує програми інтернет-навчання в асоціації з різними вузами, які включають університет Херіот-Ватт в Единбурзі. Відкритий університет Великобританії об'єднується з американською компанією UNEX, яка організовує інтернет-університет під ім'ям Cardean, матеріали для якого надходять з різних вузів з усього світу, включаючи Лондонську школу економіки. **Корпоративних університетів** у США теж значна кількість: 1600 вже існують, а в Австралії є ряд інститутів, таких як Western Governors University і Motorola University, які пропонують повноцінне дистанційне навчання онлайн. Є ще Корейський віртуальний університет з декількома мережевими інститутами [18]. У країнах «третього світу» Світовий банк і ЮНЕСКО спонсорують Африканський віртуальний університет, який об'єднує 22 африканських інституції і викладачів відомих вузів Північної Америки, Африки і Європи за допомогою передач по супутниковому ТБ і відеозаписів на касетах [11].

Основний висновок, який впливає з вищесказаного, – це вимушена конкуренція вузів один з одним на все розширюваній міжнародній арені освітніх послуг. Розвиток гнучкого дистанційного навчання з використанням електронних технологій у контексті лібералізації з подачі Генеральної угоди з торгівлі послугами призведе до підриву територіальної та міс-

цевої бази вузів. Провідні університети зможуть боротися за студентів в будь-якому куточку світу. Можливо, виникне тенденція до організації місцевих філій університетів, які в той же час будуть мати зв'язки по усьому світу, як, наприклад, уже діючий університет Фенікса. Однак, беручи до уваги витрати на забезпечення цих зв'язків, існує велика вірогідність створення стратегічних альянсів між університетами, що дозволить їм витримувати конкурентну боротьбу на світовому ринку. У результаті можливе різке збільшення ресурсів для вузів і зниження витрат шляхом раціоналізації, тому що всередині таких альянсів буде поступово відпадати необхідність для кожного окремого вузу дублювати весь спектр послуг. Таким чином, альянси зможуть скористатися перевагою репутації одного з вхідних в них вузів в конкретній галузі знання і зосередити спільні зусилля на його просуванні. Тоді інші члени альянсу стануть просто філіями цього вузу, пропонуючи лише частину послуг, наприклад семінари або наукову підтримку. Курс навчання буде розроблятися в одному з вузів альянсу, а лекції будуть читатися по Інтернету або цифровому ТБ, причому їх викладання будуть прагнути (і прагнуть) володарів «імен» у цій сфері. Такі альянси, можливо об'єднуються зі стійкими і розвиненими комерційними структурами, які мають досвід і хист в постачанні освітнього продукту та володіють необхідним інтерфейсом, тобто – з великими компаніями у сфері комунікаційних технологій.

Вплив зростаючого попиту на позитивний доступ до освіти для перепідготовки, особливо з боку комерційних структур, означає, що структура забезпечення вищої освіти зазнає радикальних змін. Поступово будуть все більше і більше змушувати вузи за допомогою фінансового «батога» скласти програми так, щоб вони відповідали потребам ринку. Вузам доведеться, замість надання розрахованої на певний (декількарічний) термін послуги на початку кар'єри, перейти на постачання все більш комерційно орієнтованих короткострокових курсів у різні моменти кар'єрного зростання своїх «споживачів». Також вузам, можливо, доведеться змагатися за контракти з великими корпораціями і роботодавцями. Постійно мінливий характер ринку означає, що вузи будуть змушені давати «гарантію» або якимось чином обмежувати в часі надані ними послуги з професійної підготовки, і така практика вже є в університеті Південної Флориди [33,10]. Це означає, що якщо від студента будуть потрібні протягом певного гарантійного періоду після закінчення навчання якісь знання, які йому не надали в період навчання, то він зможе пройти перекваліфікацію безкоштовно.

Не кожному вузу вдасться витримати конкуренцію на цьому ринку. Виникне якась ієрархія вузів, поділ на ті, які зможуть забезпечити вихід на світовий ринок, і на менш амбітні і гірш укомплектовані. Така ієрархія призведе до появи відокремленого *транснаціонального класу менеджерів*

глобальної економіки, і за останні 30 років тенденції до цього вже відзначалися в багатьох дослідженнях [1;2;14;15;30;36;45]. Це буде дещо нагадувати ситуацію розколу між постачальниками вищої освіти з вузами різного рівня, які працюють на різні рівні інтегрованого, але все ж значною мірою розшарованого світового ринку робочої сили. А це, у свою чергу, означає диференціацію плати за навчання, яку будуть стягувати вузи, працюючі на ці різні рівні даного ринку. Працівники сектору вищої освіти теж відчують на собі вплив структурного розшарування вузів.

Раціоналізація як результат формування стратегічних альянсів може призвести до кількісного і якісного скорочення посад, оскільки викладачів, професорів, не зайнятих у провідних вузах, можна буде наймати на тимчасовій основі і в якості асистентів. Це потягне за собою подальші наслідки для асистентів та лаборантів, тому що раціоналізація зведе нанівець попит на їхні послуги. Те, що попит набуде більш короткострокового характеру, викличе велику гнучкість і посилить ієрархізацію робочої сили в академічній сфері. Почнеться зростання числа короткострокових контрактів та контрактів з фіксованим терміном, а також збільшення числа контрактів, які передбачають консультаційну роботу. На тлі розширення Євросоюзу це може означати, що англійські вчені з менш розвинених європейських країн зможуть безпосередньо конкурувати з вченими країн ЄС, тим самим здійснюючи понижуючий вплив на зарплату. Розвиток телекомунікацій може також призвести до того, що, як у випадку з освітнім компонентом університету Фенікса, викладачів можна буде наймати з усього світу, щоб вони могли працювати в комп'ютерній мережі. Це також сприятиме зростанню глобальної конкуренції на ринку праці з уже знайомими нам наслідками в тому, що стосується вакансій, зарплати, строків та умов найму.

Якщо освітні профспілки не будуть більш рішучими у своїх спробах домогтися національної консолідації та міжнародного співробітництва, вони можуть виявитися абсолютно безсилими перед лицем описаних вище змін. Без твердої і єдиної національної бази цілком ймовірно, що достатньо буде поповнення в заробітній платі (особливо для тих, хто знаходиться на піку зростання в початковий період), щоб перешкодити ефективним колективним діям. При відсутності спільної міжнародної мережі профспілки залишаться вразливими для наслідків подальшого міжнародного поділу академічної праці та внутрішньої конкуренції [29,67].

Наслідки цих змін для академічної свободи будуть величезними. Свобода вчених домагатися якості своїх власних досліджень і слідувати власним навчальним планам опиняється під загрозою через прагнення залучити зовнішні джерела фінансування. У міру того, як зростає це прагнення, і того, як посилюються раціоналізація, комерціалізація і впроваджується гнучкість робочої сили, наукові дослідження будуть все більше і більше

підганятися під комерційно вигідні операції. Це відіб'ється і на навчанні, тому що зростаюча конкуренція і гнучкість на ринку праці створює попит тільки на комерційно окуплювані навички. Дослідження та предмети, які мають меншу комерційну цінність, будуть потроху витіснятися, як при природному відборі.

У глобальному відношенні результатом стане відсування на периферію неангломовних і некомерційних досліджень та навчальних предметів. Як вже можна спостерігати у ряді і навіть розвинених країн, наприклад Японії, йде тенденція до використання саме англійської мови у навчанні та публікації робіт. Отже, конкурентна перевага Британії/США у цій сфері виявиться короточасною, тому що англійська мова швидко отримує повсюдне застосування. Раціоналізація і розповсюдження навчання за допомогою телекомунікацій також означає, що вища освіта в країнах, які розвиваються буде швидше імпортуватися, з усіма наслідками, які випливають звідси у вигляді культурної однорідності та «імперіалізму» у сфері знання. Засоби, якими буде проводитися в життя цей процес, вже існують, причому називаються вони «розвитком», наприклад у вигляді спонсорованого Світовим банком Африканського віртуального університету [11,1]. До того ж існує небезпека того, що цей розвиток буде все більше оцінюватися з позиції комерційної вигоди, а не інтересів суспільства в цілому.

Суспільство не тільки програє, втративши різноманітність і повноту освіти, що вже саме по собі гідно жалю, а й опиниться в небезпеці, зіткнувшись з проблемами, викликаними безсумнівною нестабільністю через можливі прийдешні зміни. Мотив *отримання комерційної вигоди* ускладнить проведення суспільно корисних, фундаментально-наукових, але комерційно збиткових (чи на даному етапі – неприбуткових) досліджень. Як вже можна спостерігати у ряді сфер, таких як сфери харчування, суспільна безпека та охорона навколишнього середовища, покладатися на вигоду тут було б стратегічно нерозумним і очікувано проблемним. Більш того, як показує історія, вирішення кризової ситуації завжди залежало від інноваційних та критичних знань і університет як інституція завжди був джерелом значного і важливого опору репресивній і антисуспільній державній владі. Якщо комерціалізація виробництва знань буде безперешкодно продовжуватися в тому ж дусі, з усіма подальшими обмеженнями академічної свободи і справді інноваційного мислення, може статися, що виявиться скрутним створити альтернативні освітні структури, щоб впоратися з можливими проблемами.

Підйом конкурентоспроможної держав у світлі змін світової економіки у 1970-х і початку 1980-х рр. відображений і в сучасних тенденціях розвитку вищої освіти та галузі підвищення кваліфікації. Одним з аспектів цього є продовження неоліберального проекту підпорядкування суспіль-

но-громадських послуг ринковій дисципліні. Поступове включення ринкових механізмів і конкуренція в бюджетному фінансуванні, яке неухильно скорочується, і, навпаки, зростання приватного фінансування як за рахунок іноземних компаній, так і за допомогою розвитку власних комерційних структур – все це свідчить про те, що процес комерціалізації світової і національної освіти на глобальному рівні йде повним ходом.

Однак, *комерціалізація вищої освіти* – це частина процесу інтенсивної, «заснованої на знанні» перебудови, покликаної створити конкурентну перевагу в умовах, коли у глобальному контексті більш традиційне виробництво зазнає збитків. У результаті вища освіта знаходиться на порозі власного промислового перевороту. Цьому сприяє і гнучкість ринків праці в розвинених країнах. Втручання держави також спрямоване на те, щоб впоратися зі зростаючим у результаті безробіттям та розробити механізм, чутливий до коливань ринку, для забезпечення швидкої перекваліфікації, в першу чергу, з метою зменшення або пом'якшення соціальної напруженості, викликаної гнучкістю ринку праці, та успішної боротьби за можливе в майбутньому фінансування нових секторів економіки.

І тоді ми знову зможемо спостерігати конкурентоспроможну державу в дії, з втручанням в ринкову економіку, спрямованим на те, щоб залучати все більше інвестицій, а не на те, щоб забезпечувати неприбуткові послуги і розвиток академічного, фундаментального наукового знання поза ринком. У результаті – поширення завдань накопичення капіталу на науково-дослідний, освітній суспільний сектор, а також на індивідів і соціальні класи.

Безсторонні результати цієї перебудови виправдовуються комплексом політичних та ідеологічних догматів. Модернізація за неоліберальною моделлю презентує розширення ринку як міру в умовах сучасної світової економіки вимушену і неминучу. Всередині цих «меж можливого» уряди намагаються домогтися конкурентної переваги виключно шляхом швидкого реструктурування існуючих і нових секторів економіки. У центрі цих перетворень – дослідження і проекти, спрямовані на те, щоб зберегти аспекти виробництва, які надають високу додану вартість і одним з них є продаж продукції вищої освіти, щоб отримати комерційну вигоду в міжнародних промислових змінах. Неоліберальні уряди також прагнуть використовувати «конкурентну перевагу» для виправдання цього реструктурування, називаючи його модернізуючою силою, яка створює вигоди для працівників, оскільки дозволяє робочій силі оперативніше реагувати на коливання ринку.

Роль держави при цьому виявляється в декількох аспектах. По-перше, уряди почали комерціалізацію вищої незалежно, не чекаючи міжнародних юридичних угод. Роль міжнародних угод, таких як *Генеральна угода з торгівлі послугами*, для держав, які знаходяться в авангарді процесів лібералі-

зації і комерціалізації освітніх, суспільних послуг, зводиться до того, щоб «закріпити» комерціалізацію в тих сферах, де вона вже почалася. Примус, таким чином, спрямований на ті держави, які намагаються чинити опір диктатові глобального ринкового капіталізму. І навіть тоді часто саме ті держави, які мають намір розробити і застосувати радикальні реформи, що потребують розширення капіталістичної дисципліни. Це призводить до того, що протестуючі проти неоліберальної моделі освіти в основному зосереджуються на обговоренні міжнародних угод, на зразок Генеральної угоди про торгівлю послугами, а це приносить лише часткові результати, якщо мова йде про ефективний опір. Як показує існуючий досвід сучасного розвитку системи вищої освіти в ЄС, опір освітньому неолібералізму повинен виробити більш чіткий теоретико-практичний підхід до такого різновиду угод, щоб зрозуміти взаємозв'язок між політичними структурами та історичним шляхом розвитку глобального капіталізму [30,29]. Якщо цього не зробити, може статися так, що чинити опір поширенню тотальної комерціалізації освіти і наукового знання, системі Генеральної угоди з торгівлі послугами на інші суспільні послуги буде вже занадто пізно і врятувати вищу освіту від комерціалізації і всіх її наслідків вже не вдасться.

Проблема комерціалізації системи освіти і навчання і поширення комерційного сектору на всі рівні освіти є гострим і дискусійним питанням, яке досить часто обґрунтовується своїми апологетами тим, що створення комерціалізованої системи освіти стане лише «додатком» до наявних державних систем і це «доповнення» допоможе поліпшити надання знань, «плюралізувати» пропозицію послуг освітніх. Альберт Хіршман – впливовий американський економіст німецького походження, основними темами досліджень якого є політична економія, політична ідеологія, менеджмент – ще чверть століття тому показав, чому тотальне впровадження комерційного (зокрема, приватного) сектору чи комерціалізація суспільно-державної сфери досить часто руйнує сектор громадський і завдає шкоди суспільству й державі в цілому [47,62]. Багаті верстви зосередять у своїх руках приватний сектор, щоб мати можливість вимагати більш якісні послуги. А оскільки вони і так вже більше інших впливають на державну політику, їх переорієнтація на приватний (точніше, – комерційний) сектор призведе до того, що держава почне «позбуватися» від ставших тягарем суспільних потреб: раз у інших менше грошей, нема чого особливо турбуватися і про їх думку. Якість державних послуг буде знижуватися, а комерціалізованих і приватних – підвищуватися. Ті, хто зможе собі це дозволити, будуть користуватися приватними послугами, державні ж послуги незабаром перетворяться на єдиний вихід для нужденних найбідніших верств. Це, у свою чергу, збільшить і закріпить соціальну нерівність. Багаті, отже і будуть більш освіченими, висококваліфікованими і здатними впливати на

суспільні процеси з вигодою для себе. Решта змушені будуть ставати все менш освіченими, все менш здоровими, підготовленими, а отже можливість висловлювати свої освітні, економічні і суспільно-політичні інтереси для них буде звужуватися до тих пір, поки не зникне зовсім – тому сьогодні і поширюється все сильніше аполітичне ставлення до соціальної боротьби.

Хоча відповідно до загальної схеми вищеописані довгострокові наслідки масштабного впровадження комерціалізованого сектору освіти і занепаду доступності суспільно вагомого освітньо-наукового сектору могли б бути відстрочені, неоліберальні уряди іноді діють так, ніби бажають всього цього досягти негайно. Комерційні заклади вже залучають громадські фінанси, але це будуть робити ще й комерційні школи. Уряди багатьох транзитивних пострадянських країн заохочують комерціалізацію окремих видів освітніх послуг, в тому числі і тих, які не можуть існувати без системи державної підтримки – адже суспільний сектор тепер повинен заробляти й економити гроші. Комерційні освітні послуги, таким чином, буквально паразитують на суспільному секторі: за гіпотезою урядів приватизовані служби, щоб заробляти більше, стануть більше працювати. У реальності для суспільного сектору це означає більший обсяг праці і меншу заробітну плату. Тут реалії пострадянської комерціалізації освітніх послуг відрізняються від **моделі Хіршмана**: по теоретичній моделі повинен зруйнується тільки суспільний сектор, а в пострадянських країнах реально ж комерціалізація призводить до втрати якості державно-суспільної сфери освіти, а разом з нею і її супутника – наукового сектору.

В освіті суспільні фінанси потечуть в комерціалізовані школи, ВНЗ, покликані «плюралізувати» пропозицію освітніх послуг. Тому заявлена «плюралізація» означає тільки збільшення ідеологічного контролю над деякими групами молодих людей. Якщо конкретніше, то за моделі комерціалізації освіти держава стане давати суспільні гроші освітнім організаціям, які будуть разом з нею, але більш суворо і послідовно (спираючись на відсутність суспільного контролю), ідеологічно «виросувати» молоді покоління – хоча і не обов'язково більш ефективно. Таким чином, вкладені в них державою суспільні фінанси, покликані вивести освіту з жалюгідного стану, почнуть закладати неоліберальні комерціалізовані принципи в суспільну свідомість. Це, звичайно, призведе до посилення деінтелектуалізації освіти, зменшення рівня її доступності, до соціальної напруженості, до соціальної боротьби.

На жаль, наслідки не обмежуються тільки пограбуванням суспільних багатств. Нам навіть не потрібно гадати, до чого комерціалізація освіти може призвести в майбутньому – досить просто подивитися на результати, отримані в освіті досі, у результаті розвитку даних тенденцій. Комерційна освіта, «вища» школа, крім назви, не має нічого спільного з якісною уні-

верситетською освітою. І вже хоча б тому, що чинить руйнівну дію: комерційні освітні заклади мають вузьку спеціалізацію, залежать від інших центрів інтелектуального виробництва, передають навички, а не знання, але в той же час – завдяки «невидимій руці» ринку – мають можливість робити вигляд, ніби дотримуються критеріїв, необхідних для справжніх університетів. Університети ж не виступають проти них, але якраз навпаки: саме присутність комерційних «вищих» освітніх установ і неоліберальна риторика урядів є достатніми умовами для того, щоб і на державні університети поширився ефект комерціалізації. Тепер університети не потребують фундаментальних досліджень, а женуться за короткостроковими і прикладними; навчальні курси усе частіше стають вузькоспеціалізованими і орієнтованими на ринок; дослідження – більш обмеженими (застосування завчених навичок, а не творчий підхід) і рутинними. Комерціалізація і безмежна приватизація освіти, з одного боку, створює комерційну карикатуру на університети, а з іншого – прискорює розпад справжніх університетів, що не виключає в майбутньому конфліктів, пов'язаних з їхнім інтелектуальним занепадом. Комерціалізація освіти і, особливо, вищої, призведе до зниження інтелектуального потенціалу усього суспільства, поширенню середньовічного мракобісся з одного боку і надексплуатації когнітивного капіталізму – з іншого. Але цілий ряд досліджень недавнього часу показує, що ринковий механізм не підходить для продуктивного або ефективного забезпечення суспільних послуг, а служить насправді в основному для наживи за рахунок суспільства [38; 39; 44].

Проникнення ринкових принципів у вищу освіту вже зараз можна відчувати на різних рівнях. Один з основних кроків, зроблених неоліберальними урядами щодо впровадження нових, більш гнучких вимог ринку у виробництво і поширення знання, – це реструктурування і скасування державно-громадських фондів. Фінансування було переведено на більш короткострокову, цільову і конкурентну основу. Освітні установи відреагували на це подвійно. По-перше, зросла конкурентна боротьба за кошти, а це означає, що навіть *у бюджетному фінансуванні почав проявлятися ринковий підхід*. У результаті – збільшення числа короткострокових контрактів та контрактів з жорсткими термінами для наукового і педагогічного загалу, експлуатація «випадкових» працівників, наприклад аспірантів – помічників викладачів, найм інших працівників на підконтрактній основі – починаючи від двірників і прибиральників і закінчуючи комп'ютерною та іншими службами ВНЗ. Сприяє такому стану справ і зростаючий розвиток управлінських структур, і практика підриву професійної автономії – так звана *«пролетаризація» професорського загалу*. Таким чином, сфери розвитку переводяться на ринкову основу, та індивідуальні контракти продовжують або не продовжують за результатами виконаної роботи.

По-друге, скорочення фінансування означає, що вузи у пошуках коштів на наукову і навчальну діяльність змушені звертатися до приватного сектору – чи безпосередньо через партнерство, через гранти під конкретні курси або дослідницькі проекти, або обхідним шляхом – через комерціалізацію самого університету. В останньому випадку вуз змушений пропонувати комерційно окуплювані послуги, наприклад надавати приміщення під конференції, щоб субсидіювати свою основну діяльність – **надавати вищу освіту і займатися науковою діяльністю**. Неоліберальні ідеологи заявляють, що вузи повинні розробити нові системи функціонування, які б збільшили спеціалізацію і в яких однією з основних рис було б надходження фінансів ззовні. Звідси випливає, що університетам слід визначитися з основною діяльністю, можливостями зайняти свою нішу і профілем фахівців, яких вони готують – тобто виробити орієнтований на споживача підхід до освіти і підготовки фахівців.

У зв'язку з цією проблемою виникає ще одне питання. У соціально-гуманітарних та економіко-політичних підручниках – що вітчизняних, що зарубіжних – обов'язково присутня теза: **демократія та ринкова економіка** – близнюки-брати, і коли немає демократії, то немає і ринкової економіки, а коли немає ринку, то немає і демократії. І це незважаючи, наприклад, на фашизм 1930-х або диктатури 1950-90-х та 2000-х років, які підтримували і підтримують приватних виробників, власників і товарно-ринкових економічний устрій.

Виникає цікава і облудна річ. Коли нам говорять (і пишуть у підручниках) про *свободу торгівлі* і про *свободу політичну*, зверніть увагу, що там просто використовується одне й те ж українське слово – **«свобода»**, хоча в даному випадку (наука, економіка, політика тощо) в *англійській мові використовуються два різних слова – «liberty» і «freedom»*. В українській мові можна знайти багато таких прикладів слів-омонімів (це слова, що мають однакове звучання й написання, але зовсім різне значення). Наприклад – *балка* (дерев'яний чи металевий брус), *балка* (яр). Тому, насправді, спроби політичну свободу і свободу торгівлі поставити в один ряд виглядають так само, як якщо ми прирівняємо балку будинку до балки в якійсь місцевості (наприклад, – в степу). Тут просто правильним підбором слів (*свобода – це ж добре!*) створюється позитивне або негативне сприйняття тих чи інших теорій і політико-економічних методів незалежно від змісту цих теорій і методів. Ось і виходить, що ринкова свобода хороша тільки тому, що це – свобода, а те, до чого вона приводить на практиці, залишається в тіні.

Але, зверніть увагу, що в традиційній англійській мові є поділ понять, якого немає в українській мові. *Свобода політична* називається **«liberty»**, а ось поняття *свободи торгівлі* звучить як **«freedom»**. І був знаменитий ви-

падок в кінці XVIII століття, коли вже починалася Французька революція – один англійський купець побудував корабель, який називався «Liberty», і його компаньйони відмовилися вкласти гроші в цей корабель, поки він не перейменує його у «Freedom». Вони сказали, що *«liberty»* – це огидна яacobінська ідея, яка буде відлякувати клієнтів, а ось *«freedom»* як свобода торгівлі – це добре, це буде сприяти успіху на ринку. Цей конкретний епізод дуже чітко відображає, на мій погляд, дихотомію політичної громадської свободи і свободи для капіталу. Зрозуміло, що автори підручників або погано знають предмет, або свідомо не включають це в свої посібники – відповідно з ідеологічним замовленням. Це окреме питання, причому його не можна звести до політики та економіки, він стосується вже ідеологічного стану гуманітарної науки і панівної ідеологічної настанови української освітньо-наукової адміністрації.

Чи можливо взагалі в сучасній ідеологічній ситуації можна добитися появи в підручниках, науці і освіті менш заідеологізованих і більше відповідних фактами підходів? Абсолютно ідеологічно нейтральні наукові соціально-гуманітарні концепції, методології освіти, підручники – це утопія, тим більше коли мова йде про вже близьку нам епоху. Тут є два шляхи. Можна прагнути до деякої збалансованості, яка дозволяє побудувати підручник за відкритим принципом, де наводяться більш-менш збалансовані аргументи на користь різних точок зору. Другий варіант – коли є рівний доступ (кількісний і якісний) до підручників, написаних з протилежних ідейних позицій, і підручники, написані з ліберальних позицій Потрібен хоч якась можливість вибору.

Але тут є ще одна проблема. Радянські підручники, побудовані на марксистських – хоча б декларативно марксистських – позиціях, породжували схильність до *системного мислення* і давали інструментарій, який був придатний для *критичного аналізу*. Таким чином, вони давали людині можливість самостійно долати обмеженість тієї догматики, яка лежала в їхній же основі. Природно, передбачалося, що вся критика буде звернена на «прокляте минуле» і «проклятий капіталізм» і ніхто не буде використовувати цей самий інструментарій для того, щоб критикувати радянську реальність. Але, з іншого-то боку, якщо у людини вже виявився цей інструмент аналізу і пізнання, ніхто не може заборонити їй, хоча б приватним порядком, потайки, застосувати його до іншого об'єкта. Що, власне, й відбувалося.

І проблема саме в тому, що сучасні підручники позбавляють учня/студента подібного роду інструментарію для теоретичного та критичного аналізу. Найголовніше і найнебезпечніше – *це абсолютно догматичний характер сучасної соціально-гуманітарної (перш за все – політико-економічної) освіти.*

Таким чином, наприклад, панівну нині теорію модернізації і, наприклад, цивілізаційну теорію не можна назвати науковими, якщо вони не мають цього інструментарію і вступають в протиріччя з фактами. Безумовно, не можна. І їхній догматизм перевершує догматизм радянського часу, тому що останній був змушений працювати з системою теоретичних ідей, конструкцій, методів, які самі по собі не були догматичними. Це, до речі, добре було видно по радянським ідеологам. Їм же доводилося постійно придумувати різні теоретичні ходи, обґрунтовуючи, чому нічого не можна змінювати в марксистській теорії. Потужна теоретична робота була спрямована на те, щоб подолати розвиток теорії. Люди не те що нічого не робили багато років – вони багато років намагалися по-новому пояснити, чому нічого не потрібно робити, придумуючи все більш витончені пояснення. Всі знають, всі пишуть, що радянська система була неймовірно лицемірна. Але при цьому не ставиться питання, чому вона була лицемірна? Це пов'язане з тим, що в якості ідеологічної основи вона взяла гуманістичні та демократичні принципи і тому була змушена постійно зображати з себе те, чим вона в принципі не була.

Який же вихід – що ж тоді робити з такими підручниками, з такою ситуацією в освіті? Треба писати інші підручники – навіть ті, які в силу нині панівних ідеологем не завжди будуть отримувати міністерського схвалення, тобто відповідного рекомендаційного схвалення (грифу «*Рекомендовано для ...*»). Але тоді можливе повторення ситуації, притаманної деяким країнам «третього світу», які зараз стрімко виходять у лідери регіонального та світового рівнів у галузях економіки та системи наукового знання. Там більш-менш прогресивні тенденції в освіті, включаючи й ідеологічно альтернативні, проникають в приватні або наполовину приватні навчальні заклади, а не в державну школу. І в тій же Латинській Америці, як не дивно, таку роль відіграють навчальні заклади, які знаходяться під контролем єзуїтів. Чому дуже багато прогресивних лідерів в Латинській Америці закінчили єзуїтські школи? Тому що саме єзуїтами підтримуються приватні прогресивні навчальні заклади, і туди, як правило, йдуть діти не із найнижчих верств населення, але і не з еліти. Це пов'язано з тим, що, з одного боку, під дією ліберальних реформ в освіті відбувається ерозія загальноосвітньої державної школи, а з іншого боку, значна частина середнього класу не може дозволити собі елітної освіти за західним зразком. Все це перетворює доступ до прогресивних ідей та до критичних теорій в якусь розкіш, до якої може дорватися тільки більш-менш забезпечена частина суспільства. Державна ж школа дає дуже догматичну і конформістську освіту. Звичайно, не скажемо, що це хороше рішення, але розвиток може піти саме цим шляхом. Але ці люди мають можливість вирватися з розваленої системи державної освіти і перемістити своїх дітей у частково комерційні

навчальні заклади, які користуються певною автономією. Однак зараз у Україні в переважній більшості платних шкіл/вищих навчальних закладів якість освіти нижче, ніж у державних. Зате в деяких відомих державних школах з високим статусом, що працюють у контакті з найпопулярнішими вузами, зуміли уникнути деяких негативних елементів т.зв. «реформування». І зберегли колишній високий рівень. Зрозуміло, що потрібно рятувати те, що залишилося від радянської школи. Але якщо не буде грошей вкладено в освіту, то ніяке «зовнішнє незалежне оцінювання» не допоможе.

Зрозуміло, що потрібно рятувати те, що залишилося фундаментального й прогресивного від радянської школи. Але якщо не буде грошей вкладено в освіту, то ніяке «зовнішнє незалежне оцінювання» не допоможе. Якщо не будуть гроші вкладені в освіту, якщо не буде забезпечена мінімальна автономія навчального процесу при використанні цих грошей, але не ректорами/директорами, а саме освітніми колективами в цілому, то так і буде продовжуватися деградація освіти. Поки її рятує інерція, адже цю систему не можна розвалити відразу. Але якщо реформа буде продовжуватися в тому ж дусі, то і наслідки будуть відповідними. І нічого тут не зробиш, поки не зміниш все суспільство в цілому. Якщо будуть якісь зміни у змісті та ідеології реформи освіти, тоді, звичайно, інша справа. Але ж чому неоліберальна влада повинна це зробити, чому вона повинна зробити освіту/школу іншою, ніж вони хочуть? Адже реформа освіти відбувається не просто так. Це класична ситуація, коли еліти позиціонують своє рішення як суто технічне. Вони роблять вигляд, що той чи інший захід відбувається не тому, що їм це вигідно з певних причин, а тому, що, мовляв, для суспільства в принципі *іншої альтернативи немає* або що це просто оптимальний спосіб вирішити, скажімо, проблему освіти. Хоча, насправді, проблеми освіти не є ідеологічно нейтральними. Тут відбувається те ж саме, що і з енергетикою та іншими векторами економічного розвитку, питань власності тощо. Як позиціонують масштабну приватизації чи реформу енергетики? Що проблема не в тому, *хто* отримає прибуток і в *чиїх* інтересах працюватиме колишня суспільно-державна власність та енергетична система, а в тому, що взагалі для економіки, енергетики оптимально діяти *саме так*. Щоправда, всі професійні незаангажовані економісти, енергетики кажуть (а населення це відчуває на своєму споживчому рівні), що, з точки зору технології, все йде абсолютно навпаки. Але будь-яка реформа такого роду подається як суто технічна. Соціальний, економічний, політичний, ідеологічний, та й класовий зміст просто не згадується.

Наприклад, припустімо, ось зараз візьмемо і разом з фахівцями розробимо абсолютно геніальну реформу освіти, яка буде допускати і достатню можливість розвитку критичної думки в учнів, і автономію освітянських колективів, і самоврядування студентів/учнів, і жорсткі, виразні, чіткі ба-

зові стандарти, і таке інше. Ми можемо навіть прорахувати, у що це обійдеться, і покажемо, що сучасна Україна цілком може собі це дозволити. В даній реформі можемо забезпечити плуралізм шкільних і вузівських підручників, який би передбачав вибір, можливість формування широкого спектру знань з різних теоретичних питань. Все це разом придумаємо-розробимо, але тільки потім ми зіткнемося – але не з тим, що немає грошей, і навіть не з тим, що немає політичної волі це зробити, – а з тим, що є жорстка політична воля зробити строго навпаки. Що є політична воля на руйнування загальноосвітньої школи і якісної загальнодоступної освіти.

Поки що сучасне українське суспільство може претендувати на більше – через поки що існуючий рівень знань і освіти. Але нинішня система нездатна йому це надати. Тому суспільство живе в стані постійної фрустрації. Таким чином, неоліберальній владі і мегаолігополістичному капіталу й треба створити умови, коли люди будуть жити в стані повного задоволення. І не потрібно думати, що це якась апокаліптична картина, у багатьох залежних країнах люди вже живуть у таких умовах. Вони нічого не знають – і, відповідно, ні на що не претендують. До речі, у нацистських документах окуповані т.зв. «східні землі» повинні були управлятися саме так. Там же не йшлося про те, що людям буде погано, там говориться, що люди будуть щасливі. Вони не будуть знати, що існують якісь інші можливості життя, тому вони будуть цілком задоволені тим, що є на даний момент. Там ще сказано, що повинно бути радіо (телебачення тоді, на жаль владарів, не було, а то вони, звичайно, запропонували б телебачення), – радіо, яке буде передавати веселу музику – і як можна більше, щоб люди раділи і у них був завжди гарний настрій.

Сучасне українське суспільство для цієї економіки і цієї соціально-політичної системи, які воно сьогодні має, занадто освічене. Ми занадто багато знаємо. І для запобігання соціальній катастрофи, яка неминуче настане в іншому випадку, потрібно протягом найближчих років зруйнувати систему освіти і довести суспільство до *інтелектуальної деградації*. Тому що, якщо суспільство не дійде до масової інтелектуальної деградації, воно просто може не дозволити робити те, що з ним роблять.

Література:

1. Зинченко В.В. Маркетинг человеческого капитала в новой экономике и демократизация менеджмента//Маркетинг МВА. Маркетинговое управление предприятием. – 2012. – Том № 5. Выпуск 3. – 163 с. – С.66-81.
2. Зинченко В.В. Онтология социально-экономического бессознательного в трансформациях и девиациях общественного развития// Вестник Воронежского государственного университета. – №2(6) 2011. – Воронеж:Изд-во ВГУ, 2011. – 165 с. – С.29-45.

3. Aronowitz St. Paulo Freire's Radical Democratic Humanism. In Paulo Freire: A Critical Encounter, eds. Peter McLaren and Peter Leonard. - London: Routledge, 1993. - 208 p. - P. 8-24.
4. Byers S. Speech to Confederation of British Industry, London Region Annual Lunch, 26th February, 2009. Available at: www.dti.gov.uk/Minspeech/byers050399.htm
5. Byers S. (2000) Speech to the Mansion House, 1st February. Available at: <http://www.dti.gov.uk/Minspeech/byers030200.htm>
6. CEO(Corporate Europe Observatory) and TNI(Transitional Institute) (2001), GATS: What is Fact and Fiction, available at: <http://www.xs4all.nl/~ceo/gatswatch/rebuttal-intro.html>.
7. Cole M. «Globalisation, Modernisation and Competitiveness: a critique of New Labour in Education», International Studies in Sociology of Education, 2008 8:3.
8. Critical Encounters in High School English. - New York: Teachers College Press, 2009. - 256 p
9. Critical Pedagogy: Where Are We Now? (Counterpoints: Studies in the Postmodern Theory of Education). - New York: Peter Lang, 2007. - 416 p.
10. CVCP and HEFCE. The Business of Higher Education: UK Perspectives, 2010, available at www.cvc.ac.uk and www.hefce.ac.uk.
11. Diagne M. «The African Virtual University: Bridging the Gap for Development», TechKnowLogia, 2009 (www.techknowlogia.org), 1:1 Jan/Feb
12. Eduventures.com: www.eduventures.com
13. European Commission. Realising the European Union's Potential: consolidating and extending the Lisbon Strategy, Contribution to the Spring European Council, Stockholm 23 – 24 March, 2011, available at: http://europa.eu.int/comm/stockholm_council.
14. Gill S. «The Constitution of Global Capitalism», paper presented to the British International Studies Association, University of Manchester, UK, 2009, 20-22 December.
15. Gill S. and David L. The Global Political Economy; perspectives, problems and policies, Hemel Hempstead; Harvester Wheatsheaf, 2008. - 422 p.
16. Illich I. Une société sans école: Trad. de l'angl. - Paris: Seuil, 1971. - 220 p.
17. Illich I. Geuder. - New York: Panteon books, 1982. - 192 p.
18. Insung J. «Korea: Virtual University Trial Project», TechKnowLogia, 2010, (www.techknowlogia.org), 1:1, Jan/Feb.
19. Freire P. A Pedagogy for Liberation: Dialogues on Transforming Education. - New York: Bergin & Garvey Paperback, 1986. - 207 p.
20. Freire P. Pedagogy of Freedom: Ethics, Democracy, and Civic Courage (Critical Perspectives). - New York: Rowman & Littlefield Publishers, 2000. - 176 p.
21. Freire P. Pedagogy of the Heart. - New York: Continuum, 1998. - 144 p.
22. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. - New York: Continuum, 1996. - 192 p.
23. Kellner D. Critical Theory, Marxism, and Modernity. - Cambridge, UK and Baltimore, Md.: Polity Press and John Hopkins University Press, 2009. - 288 p.
24. Kellner D. Jean Baudrillard: From marxism to postmodernism and beyond. — Stanford, 1989. - 246 p.
25. Kellner D. Marcuse's Challenge to Education. - Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2008. - 257 p.

26. Kellner D. New life conditions, subjectivities and literacies: Some comments on the Lukes reconstructive project, // Journal of Early Childhood Literacy, 2002, Vol. 2 (1): 105-112.
27. Kellner D. New Technologies/New Literacies: reconstructing education for the new millennium // Teaching Education, 2000, Vol. 11, No. 3: 245-265.
28. Kellner D. Technological Revolution, Multiple Literacies, and the Restructuring of Education, - in Ilana Snyder, editor, Silicon Literacies. - London and New York: Routledge, 2002. – P.154-169.
29. Kurz R. Kollaps der Modernisierung: vom Zusammenbruch des Kasernensozialismus zur Krise der Weltökonomie. - Frankfurt am Main : Eichborn, 2001. - 288 s.
30. Lafontaine O. Keine Angst vor der Globalisierung: Wohlstand und Arbeit für alle. – Berlin/Bonn: J. H. W. Dietz Verlag, 2009. – 352 s.
31. Newby H. Some Possible Futures for Higher Education, London: CVCP, 2009, available at www.cvc.ac.uk/WhatWeDo/Speeches.
32. NTEU (National Tertiary Education Union – Australia) (2000), Universitas21 and NewsCorp - going global or going under?, Media Release, 20 November, available at: <http://www.nteu.org.au/whatsnew/newmediareel/universitas2115nov.pdf>
33. Osterwalder K. Conclusions of the Thematic Groups: Report on the conclusions of Convention of European Higher Education Institutions, Salamanca, 2001, 29-30 March, available at: <http://www.salamanca2001.org/>.
34. Overbeek Henk and Kees van der Pijl «Restructuring Capital and Restructuring Hegemony», in Overbeek (ed), Restructuring Hegemony, in the Global Political Economy; The rise of transnational neo-liberalism in the 2000s, London; Routledge, 2012. – 293 p. – P.246-282 p.
35. Paulo Freire: A Critical Encounter (Political Science/Sociology) by Peter Leonard and Peter McLaren. - London: Routledge, 1993. – 208 p.
36. Pollock A. «PFI is Bad for Your Health», Public Finance, 6 October, 2010, available at http://www.cipfa.org.uk/publicfinance/search_details.ihml?news_id=6501.
37. Reichelt H. Neue Marx-Lektüre. Zur Kritik sozialwissenschaftlicher Logik. – Hamburg, 2008. – 384 s.
38. Regan B. Not For Sale: The case against the privatisation of education, London: Socialist Teachers Alliance, 2011. – 60 p.
39. Rikowski G. The Battle in Seattle: Its significance for education, London: Tufnell Press, 2011.- 370 p.
40. Schmidt A. Zur Idee der Kritische Theorie Theorie: Elemente d. Philosophie Max Horkheimers. – München: Hanser, 1994. – 142 s.
41. Shaker E. and D. Doherty-Delrome. «Higher Education Limited: Private Money, Private Agendas», Education, 2010, Limited 1:4
42. Shaoul J. «On the Wrong Track», Public Finance, 2010, 3 November, available at: http://www.cipfa.org.uk/publicfinance/search_details.ihml?news_id=6835.
43. Sintschenko V. Die widersprüche und des wandlungen des spätkapitalismus. Die kritische theorie des neomarxismus als einer neuen marxlektüre // Kluczowe aspekty naukowej działalności. – 2012. – Volume 13. Filozofia. Psychologia i socjologia. – Przemysł: Nauka i studia, 2012. – 94 s. – S.14-23.
44. Sklair L. The Transnational Capitalist Class, Oxford: Blackwell, 2010. -304 p.

45. Stokes P. «A Global Education Market? Global Businesses Building Local Markets», Eduventures.com White Paper, May, 2010, available at: http://www.eduventures.com/research/intl_resources.cfm.
46. Thomsons: www.thomsonlearning.com.
47. Teachers As Cultural Workers: Letters To Those Who Dare Teach (Edge, Critical Studies in Educational Theory).- New York: Westview Press, 2007. - 128 p.
48. University of Phoenix online: www.uophx.edu
49. Warwick D. The Future Business of Universities, Speech to the Association of Business Schools, 23 April, 2009, available at www.universitiesuk.ac.uk/services.
50. World Education Market: <http://www.wemex.com>, May 21-24, 2009, Vancouver Exhibition and Conference Centre, Vancouver, British Columbia, Canada.
51. Žižek S. Psychoanalysis and post-marxism. The Case of Alain Badiou// The South Atlantic Quarterly. – Durham, Spring, 2008. – Vol. 97, № 2. – P. 235-261.

Віктор Зинченко. Неоліберальна модель глобального розвитку, критическая соціальна філософія освіти і мирові системні перспективи демократической інституціоналізації.

Часть первая: Неоліберальна модель глобального розвитку і її наслідки як мирові проблеми системи освіти і соціума

Стаття посвячена дослідженню процесів сучасної світової системи освіти в умовах глобалізації. Розглядаються тенденції освіти і моделі інститутів глобалізуючого суспільства сучасності в контексті особливості взаємозв'язку освіти і соціума, людини і держави, процесів. Здійснюється дослідження і системний аналіз неоліберальних реформ на рівні суспільства в цілому і освіти в частині. Досліджуються змістові, структурні і функціональні характеристики концепції «критической соціальної філософії освіти» в контексті інституціональних тенденцій суспільного життя, а також форми і можливості її методологічного застосування. Підтверджується, що глобалізація і технологічна революція повинні бути використані для радикальної перебудови і реконструкції освіти для його служіння демократії і прогресивних соціальних змін. Освідчення уроків глобального розвитку є необхідним як для теоретического осмислення сучасних перспектив світової прогресивної політики в цілому і в сфері освіти в частині, так і для практических спроб змінити наш світ в інтересах суспільного більшості.

Ключеві слова: *глобальний конституціоналізм, неолібералізм, демократическое образование, інтернет-університет, мережний інститут, комерціалізація освіти, наука діяльність, суспільний сектор, вища школа, ринковий підхід, критическая соціальна філософія освіти, педагогіка угнетених, критическое сознание, громадянське суспільство.*

Viktor Zinchenko. The neoliberal model of global development, critical social philosophy of education and the world system perspective of democratic institutionalization. Part one. The neoliberal model of global development and its consequences as world problems of an educational system and society.

The article deals with the processes of the modern world system of education in the context of globalization. The author examines trends in educational institutions and models of globalizing society in the context of particular relationships of education and society, man and the state, and processes. The research and systems analysis of neoliberal reforms on the level of society in general and education in particular is done. The author discovers substantive, structural and functional characteristics of the concept of «critical social philosophy of education» in the context of institutional tendencies of social life, as well as forms and possibilities of its methodological application. The author underlines that globalization and the technological revolution are to be used for a radical restructuring and reconstruction of education for his service to democracy and progressive social change. Awareness lessons of the global development are necessary for the theoretical understanding of today's global outlook on progressive politics in general and in education in particular, and for the practical attempts to change our world for the public majority.

Keywords: *global constitutionalism, neoliberalism, democracy education, online university, institute network, commercialization of education, science, public sector, higher education, market-based approach, the critical social philosophy of education, pedagogy of the oppressed, critical consciousness, civil society.*